

Den moralske grund i det kvalitative forskningsinterview

JETTE FOG

Psykologisk Institut
Aarhus Universitet

Fog, J. (1992). Moral issues in the qualitative research interview. *Nordisk Psykologi*, 44, 221-229.

The paper is concerned with the *seductive* character of the conversation when used as a method. There is an inbuilt contradiction in the qualitative interview; springing from the openness and reciprocity of the conversation *on one hand*; and the conversation used as a means to an end, used as a method, *on the other hand*.

The paper deals with the probing nature of the interview, and this means, with the researcher's use and abuse of the implicit power of the conversation.

To be precise it is about her choice and dilemma of wanting the interview (and hence her empirical material) on the one hand to be so deep and thoroughly probing as possible; *with the risk of trespassing on the person*. On the other hand she wants to be very respectful of her interviewee and his borders; *with the risk of getting empirical material that only scratches the surface*.

The openness and intimacy between the interviewer and the interviewee are the qualities that constitute both the *excellence* and the *seductiveness* of the conversation used as a research method. And hence, it creates the vulnerability of the interview to moral temptation. The guidelines for acting as a morally responsible person are seen as being in no way different from the moral guidelines we use in daily life. Being a researcher gives me no special rights, no prerogatives.

Jette Fog, Institute of Psychology, University of Aarhus, Asylvej 4, DK-8240 Risskov, Denmark.

Jeg vil i denne artikel beskæftige mig med de moralske problemer, som er indlejrede i det personlige, dybtgående og ikke-standardiserede forskningsinterview. Det interview, som bygger på den fortrolige samtale. I resten af artiklen kalder jeg dette interview for *det kvalitative forskningsinterview*, vel vidende, at der er kvalitative forskningsinterview, som nok er lange og grundige, men som ikke har denne fortrolige og personlige karakter, fordi deres sigte er et andet (se f.eks. Giorgi, 1975).

Den indlejrede moral rummer to perspektiver. De hænger sammen, men de er ikke identiske.

For det første kan man se på de moralske spørgsmål, der er i forsknings-samtalen som et *generelt forskningsproblem*: De er mere *synlige* i den nære kontakt, der er i et interview, men adskiller sig i øvrigt ikke fra de moralske spørgsmål der er i alle former for forskningsforhold.

For det andet kan man se på de moralske spørgsmål, som nogle der springer ud af selve beskaffenheden af det redskab, som det kvalitative forskningsinterview er, og dette sidste er hvad jeg i denne artikel vil gøre.

Hvad så et interview ellers er – så er det *også* et møde og et forhold mellem personer, og det betyder at det, som alle møder er det, er gennemsyret af moralske spørgsmål: Hvadenten vi tænker over det eller ej, og hvadenten vi ønsker det eller ej, så er vi sat ud i et felt, der er styret af rigtigt og forkert. Vi er på moralsk grund.

* Artiklen handler om den konkrete moral, som er indlejret i mødet mellem interviewer og interviewperson, og dette indebærer også, om forskerens brug og misbrug af den implicite magt i samtaleforløbet.

Konkret handler det om forskerens valg og mulige dilemma mellem, *på den ene side*, at kræve et interview (og altså et empirisk materiale) der er så grundigt og dybtgående som overhovedet muligt, med den risiko, som dette indebærer i retning af at krænke personens grænser. Og *på den anden side*, at være så bange for at overskride sin interviewpersons grænser, at interviewet giver et empirisk materiale, der kun består af abstrakte klicheer og konventionaliteter.

Min intention er således at undersøge den spænding, der kan være mellem forskningshensyn og moralske hensyn, en spænding som stammer fra det metodiske redskab, som et kvalitativt forskningsinterview er.

Tre eksempler

Jeg vil i det følgende give nogle eksempler på, hvorledes problemet kan tage sig ud i den konkrete forskningsproces. Eksemplerne er fra eget og andres projekter.

Eksempel 1

Her er der tale om et interview med en kvinde, som igen og igen, og med stor energi, fortæller intervieweren, hvor lykkelig hun er i sit ægteskab. Og som, på samme tid, giver en mængde signaler, verbale og non-verbale, som dementerer lykken. Hun fortæller om situationer, hvor hun er *u*-lykkelig og vred – og med god grund, synes det.

Hvad gør jeg? – Anfægter jeg hendes historie om udelt lykke ved at pege på uoverensstemmelser eller modsigelser? Konfronterer jeg hende, eksplicit eller implicit, med min opfattelse, som er, at hun benægter realiteterne og idylliserer sit ægteskab?

Sandheden – som jeg ser den – er, at hun har det skidt og at hun kæmper desperat for ikke at se dette i øjnene, fordi dette ville skulle have konsekvenser for hendes ægteskab. – Så – presser jeg på for at få hende til at sige sandheden, eller lader jeg hendes version af historien stå ukommenteret og uanfægtet?

Og hvad skriver jeg i den bog, jeg er ved at lave på basis af bl.a. dette interview? Blot at nævne de brud, som er i interviewet, er at åbne op for lige netop det, som hun kæmper for at undgå at få ud i lyset.

Jeg har inden for mit projekts rammer ingen bevilling, som kan dække nogen form for støtte og hjælp (Fog, 1982).

Eksempel 2

Her er der tale om et forskningsprojekt, der handler om at leve med kræft: Jeg taler med en kvinde, som ihærdigt benægter enhver form for frygt i forbindelse med sin kræftsygdom, som på beskrivelsen ellers lyder ildevarslen. Benægtelse, kalder jeg det, fordi jeg samtalen igennem fornemmer hendes bagvedliggende angst: På overfladen er hun livlig og munter, og indholdet af det, hun siger, er meget fornuftigt og samlet. Hun er ikke bange, siger hun, og gir mange gode grunde til at det er unødvendigt at være det.

Men jeg fornemmer i hendes sprogbrug, mimik og gester, at hun løber og løber: Hun taler meget hurtigt og stakåndet, med smil der til tider optræder uafhængigt af, hvad hun er ved at fortælle. Hendes krop er urolig, hun sidder som på nåle. Kort sagt – der er ikke sammenhæng mellem, hvad der udtrykkes i ordenes indhold, og hvad der udtrykkes mellem linierne, så at sige.

Det verbale indhold (som er det, der vil ende som udskrift og empirisk materiale), fortæller en historie om, hvorledes man kan leve fredeligt og endda lykkeligt med cancer. Men denne historie anfægtes af hendes hele væremåde, idet hun non-verbalt fortæller en historie om at leve med megen frygt og med en brug af "lykke" som forsvar.

Hvad gør jeg? – Accepterer og respekterer jeg hendes benægtelse? Og dette implicerer, respekterer benægtelsen i en grad, så jeg ikke engang skriver som jeg har gjort det her?

Eller ignorerer jeg hendes idyllisering og mine betænkeligheder og får den mere sandfærdige historie frem i lyset, enten i selve interviewet eller senere i min skrevne tolkning heraf? Den ene historie handler om lykke. Og den

anden handler om "lykke", og det er to meget forskellige historier.

Jeg har ikke inden for projektets rammer noget at tilbyde hende, hvis hun falder fra hinanden, ingen ekstra tid og ingen steder at henvise hende til.

Tredie og sidste eksempel

Her er der tale om et forskningsprojekt om kvinders arbejdsløshed: Interviewpersonen er blevet fyret flere gange, fordi hun ikke har de kvalifikationer, der kræves af en person på et arbejdsmarked. Efter min bedste vurdering vil hun aldrig få det arbejde, hun ønsker så inderligt, ligesom hun næppe heller har evner til at kunne uddanne sig ud af sin miserable situation. Jeg kan selvfølgelig tage fejl i min vurdering af hende, men det mener jeg ikke, jeg gør.

Hun: taler om sin sagsbehandler og beskriver kommunikationen mellem dem. Jeg hører under- og overtoner af retfærdiggørelse. Jeg hører den historie, hun ikke fortæller – historien om hjælpeløshed, magtesløshed og ydmygelse og om forsvaret mod disse ubærlige følelser. Problemet for mig er, at jeg under hele samtalen hører dette forsvar. Jeg har en klar fornemmelse af, at hun har illusioner om sin egen formåen, at hun stikker sig selv blår i øjnene med hensyn til egne evner og muligheder, og også tager fejl hvad angår sagsbehandlerens fjendtlighed over for hende. Det, som jeg får ud af hendes fortælling er, at med det givne arbejdsmarked og uddannelsessystem, og hendes manuelle og intellektuelle formåen taget i betragtning, har hun så godt som ingen chance for at ændre på sin situation. Jeg oplever hende som aldeles *fastlåst*.

Så, hvad gør jeg? Tager jeg udgangspunkt i *min* forståelse af hende og hendes ord og af den virkelighed de beskriver, og siger jeg sandheden, som jeg ser den – enten i situationen nu og her eller senere i min skrevne tekst: Hun er offer for et selvbedrag?

Eller, accepterer jeg hendes beskrivelse af sig selv som offer for andre menneskers ubetænksomhed eller som offer for uheldige omstændigheder? Følger jeg hende ind i illusionen om, at i *virkeligheden* er hun fuldt ud i stand til både at få arbejde og uddannelse – og hvis bare ikke sagsbehandleren var der og blokerede hendes planer, og hvis bare ikke ..., – så ville alting være i orden?

Vel vidende, at jeg ved *ikke* at konfrontere hende, redder hende fra at miste sine illusioner, ihvertfald i denne omgang.

Men også vel vidende at jeg, ved at lade historien under historien ligge, kommer til at fortælle en historie, der ud fra min bedste overbevisning ikke er sand.

Her som i de to andre eksempler – jeg har ikke pengene og derfor heller ikke tiden inden for min bevillings rammer til at hjælpe hende gennem et eventuelt illusionstab. De fleste bevillinger har urimeligt korte tidsrammer,

og de færreste bevillinger rummer tid (= penge) til behandling, også selvom denne skulle være nødvendig. Noget sådant er simpelthen ikke inde i billedet. Hvortil kommer, at kun de færreste interviewere vil være i besiddelse af kvalifikationer til at kunne udføre et stykke egentligt psykoterapeutisk arbejde. .

Med disse eksempler er jeg lige midt i det moralske spørgsmål, som ligger mig på sinde i denne artikel:

Hvilken ret har jeg, strengt taget, til at gøre brug af og måske endda udnytte og drage fordel af den fortrolighed, som hersker mellem interviewpersonen og mig selv?

Jeg opnår min hensigt, som er at få et varieret og grundigt materiale, og jeg tilgodeser mit formål netop gennem min helhjertede interesse, gennem min evne til at lytte, og gennem min empati og spontant udtrykte forståelse. Kort sagt, ved at overgive mig til den fortrolige samtale og dens åbenhed og tillid (Løgstrup, 1978, 1983). Paradoksalt nok når jeg mit mål ved at være *så lidt* instrumental som muligt, på trods af at det jo ligger i forskningsbrugen, at jeg har et formål i tankerne og således gør min samtalepartner til et middel for at opnå dette mål.

Interviewpersonen overgiver sig ligeledes til samtalen. Og så han bliver fanget af samtals dynamik. Den griber os begge (Gadamer, 1975). Han er så tillidsfuld, som samtalen mellem os opfordrer til, og han taler med stor åbenhed og ærlighed om sig selv (Løgstrup, 1978).

Samtalen som metode

Jeg vil nu se på samtalen som *metode* og her se på denne metodes særlige fortrin. Vi har forfinet den slags fortrolige samtaler, som vi fører med hinanden i dagligdagen og skabt professionelle redskaber som f.eks. den psykoterapeutiske samtale og det kvalitative forskningsinterview.

I både den terapeutiske samtale og i forskningssamtalen ønsker jeg at opnå en sand og dækkende fornemmelse af den anden person. Jeg ønsker at få en dybtgående personlig viden fra ham, og om ham og hans liv, sådan som han lever det.

I en forskningssammenhæng ønsker jeg at forstå både personer og livssammenhænge. Jeg ønsker at forstå den dynamiske sammenhæng i begge dele. For at kunne forstå denne dynamiske sammenhæng, må jeg forstå både det perspektiv, der handles fra og drivkraften i disse handlinger. Jeg må forstå med hvilke tanker og følelser handlingerne begrundes. Og lige netop dette subjektive perspektiv – personens perspektiv på sig selv og sin verden, kan jeg kun lære at kende ved at lytte til, hvad han fortæller mig.

Jeg ønsker at kende det subjektive perspektiv på det, som vedkommer personerne, fordi jo den enkelte person er enheden af og stedet for følelser, tanker og handlinger.

Og i virkeligheden hænger følelser, tanker og handlinger sammen og er indbyrdes afhængige.

Derfor, hvis jeg ønsker at få viden om forskellige livsformer *som disse lever*, er jeg nødt til at spørge de mennesker, der lever disse liv, hvorledes de forholder sig – i følelse, tanke og handling.

Personen forholder sig til omverdenen i den mening, den har for ham – det er *hans* verden. I denne forholden sig til både sig selv og sin verden ligger hans subjektivitet, hans selv.

Jeg har, både som psykoterapeut og som forsker, en interesse i at lære at kende og forstå hvad det er de konkrete mennesker gør, og hvad det er, der får dem til at gøre det, de gør. Og for at opnå en sådan forståelse, må jeg kunne forstå de perspektiver, folk handler ud fra. I samtals løb giver personerne udtryk for, hvilken mening deres måde at forholde sig til sig selv og omverdenen giver dem selv og giver i det hele taget.

Pointen i at bruge samtalen til både psykoterapi og det kvalitative forskningsinterview er at man – metaforisk udtrykt – "kan gå i dybden", at man kan trænge "ind" til grader af sandhed og meningsfuldhed fra og om personerne og deres verden, som man ikke kan fange ind, hverken ved den konventionelle samtale eller ved et spørgeskema.

Jeg ønsker at komme bagom abstrakte vendinger og defensive clichéer, stereotyper og ideologiske figurer, og nå frem til personen(s) selv, til det selv, som føler og tænker og handler *ud fra* sig selv, og som udtrykker sin personlige mening i vores samtale.

Meget ofte er formålet og bestræbelsen at komme ind til de dybere lag, som vi ellers kun berører i fortrolige samtaler med venner, som vi kender godt, som vi elsker og holder af, og som stoler på os, som vi stoler på dem.

Sagt ligeud, så er den personlige tone i samtalen, den tilbudte og modtagne tillid og fortrolighed i kontakten, kvaliteter, som får individet til at udtrykke sig med større åbenhed, ærlighed og sandfærdighed om sig selv og sit liv, end han måske normalt ville gøre i en samtale med en fremmed.

I den sammenhæng, som her interesserer mig, betyder det, at forskeren får bedre interview, at hun dermed også får et bedre empirisk materiale og derfor antageligt også et bedre stykke forskning.

Hvis intervieweren er en *god* interviewer, vil hun i løbet af kort tid nå en sådan grad af fortrolighed, og det er ikke uden problemer, moralsk set.

Den trojanske hest

Samtalen er mediet par excellence at udtrykke vores personlige anliggender i. I den personlige og fortrolige samtale åbner vi – mere eller mindre – "vore hjerter", fortæller hinanden om os selv og vores liv, fortæller om hvad ting og mennesker betyder for os, fortæller hvorfor vi handler, som vi gør. Vi gør det gensidigt og tillidsfuldt.

En samtale har i sin struktur, rytme og iboende logik et slags krav på svar, når der stilles spørgsmål (Løgstrup, 1983; Gadamer, 1975 (1960)). Der er en invitation, og ligefrem et krav, i de oprigtige spørgsmål, og som oftest svarer den ene person på den andens invitation i overensstemmelse hermed. Han accepterer den kontakt, hun tilbyder, og besvarer hendes invitation ved at fortælle om sig selv på en personlig måde.

I vid udstrækning accepterer han den opfordring til fortrolighed, der ligger implicit i selve det at samtale og som hun formidler til ham ved at lytte til både det han siger og det, han ikke kan få sagt. Jo mere han føler sig tryk og tilpas i hendes selskab jo mere grundigt og dybtgående forholder han sig til hendes interesse for sig.

Og jo mere udtrykker han om sig selv.

Sådan er det, omend ensidigt, også i den professionelle samtale. Intervieweren "taler sig ind på" interviewpersonen, og hvis samtalen er god, vil den udmønte sig i et rigt facetteret og dybtgående materiale om dennes personlige anliggender.

I det kvalitative interview er samtalen brugt som redskab. Og den fungerer godt og efter hensigten som redskab, netop fordi den har denne evne til at åbne op for personens univers. Som med den Trojanske hest kommer forskeren ind bag det andet menneskes grænser, før dette menneske har set sig om.

Samtalen er her et *middel*.

Det jeg vil tale om her er det kvalitative interviews – i en vis forstand – *forførende* potentiale.

Omdrejningspunktet er den modsigelse, som springer ud af samtalens fortrolighed, åbenhed og gensidighed på *den ene side*, og samtalen brugt som et middel til at nå et mål, brugt som en metode, på *den anden side*.

Pointen er, at åbenheden og fortroligheden er netop de kvaliteter, der udgør *både* samtalens fortrin og dens forførende egenskaber, når den bruges som forskningsmetode. Det er således også åbenheden og fortroligheden, dvs. samtalens natur, der gør *interviewet sårbart over for moralsk fristelse*.

Hvad sker der konkret i løbet af et dybtgående interview: Interviewpersonen og jeg får en god kontakt. Jeg spørger til personen selv og til hans liv. De spørgsmål, jeg stiller ham, er *personlige* og således af en art, som jeg ville stille til

mine venner, men sjældent til folk, jeg ikke kender. Ofte overskrider jeg gængse konventioner og min almindelige fornemmelse for, hvor grænserne går for, hvad jeg kan spørge et menneske om, som jeg ikke kender godt.

For eksempel:

- Jeg spørger en kvinde om, hvordan hun forholder sig til utroskab, og hvilke erfaringer hun har i forholdet til sin ægtefælle?
- Eller jeg spørger en kvinde med kræft om, hvordan *hun* føler. Hvilken mening hendes sygdom har for hende selv. Og om hendes mening om livet, døden og det at dø.
- Eller jeg lægger ud med, umiddelbart efter at jeg har sagt goddag og præsenteret mig selv og mit projekt om seksualitet, at bede interviewpersonen om at fortælle mig om sit seksualliv.
- Eller jeg spørger en HIV-positiv mand, om hvilke tanker og fantasier han har om sin egen død og begravelse. Ønsker han at dø på hospital? Hvem skal være til stede? Har han tænkt over, hvilken form for begravelse han ønsker?

Jeg har ikke set personen før, og alle disse spørgsmål kommer ret snart efter at jeg er kommet inden for hans dør, har præsenteret mig og mit projekt og har tændt for min båndoptager. I kraft af min evne til og træning i at opfatte ting, sagte og usagte, og i kraft af min direkte måde at spørge på og min egen åbenhed, inviterer jeg personen til at åbne sig for mig og lade mig komme bagved den konventionalitet, de grænser for selvbeskyttelse, eller det forsvar, han måtte have, og dette gør jeg en halv time efter, at vi har set hinanden for første gang.

Sådanne nærtgående spørgsmål vil jeg normalt afholde mig fra at stille et menneske, jeg ikke har noget forudgående forhold eller kendskab til, hvadenten så min tilbageholdenhed skyldes respekt for konventioner eller den skyldes respekt for det andet menneskes "urørligheds-zone", som Løgstrup kalder disse dybere personlige lag (Løgstrup, 1983).

Men indenfor denne forskningsramme *stiller* jeg disse spørgsmål, og på grund af den implicite kontrakt (jeg er kommet som professionel for at stille spørgsmål, og personen har på forhånd invilliget heri) og på grund af samtalens iboende karakter får jeg oftest mine svar og dermed den viden, jeg er ude efter.

I et interview bruges samtalen som middel til at opnå personlige udsagn om både personen(s) selv og hans univers:

Som sagt ovenfor: Jo bedre kontakt, jo mere ærlighed og fortrolighed. I jo højere grad han forholder sig til min interesse for ham, jo bedre og mere dybtgående er samtalen.

Jo bedre interviewet er, jo bedre er det empiriske materiale, jeg får ud af det.

Og – det at få empirisk materiale, og forhåbentligt et godt materiale, er målet og hele pointen med samtalen. Fortællingen og de personlige udsagn er primært i interviewerenes interesse.

Som det kan ses, ligger der en fristelse heri, en fristelse til at udnytte personen, så mønt af ærligheden, fortroligheden, åbenheden etc.; og spørgsmålet om udnyttelse/ikke-udnyttelse er basalt et moralsk spørgsmål.

Problemet

Problemet opstår i vid udstrækning ved at man kan se og forstå mere, end man kan give udtryk for, både overfor personen selv i interviewet og senere, overfor offentligheden i det publicerede materiale.

Nu er der jo naturligvis ikke altid og nødvendigvis problemer forbundet med kvalitative interviews. Om der er, afhænger i høj grad af, hvad interviewet handler om. Og mange kvalitative interviews vil ikke indeholde etiske problemer og næppe heller etiske spørgsmål, simpelthen fordi interviewpersonen for det første uden vanskeligheder kan være helt oprigtig omkring de temaer, som han interviewes om. Og for det andet fordi interviewet ikke involverer interviewpersonens selvforståelse. Han behøver ikke at dække over sig selv. Hans grænser er ikke på spil, enten fordi temaet ikke er et sådant dybt personligt tema, eller fordi der ikke kan blive tale om selvbedrag. Men eftersom det kvalitative interview er metoden par excellence, når man til sit projekt skal bruge personligt materiale, så er der også her grund til at overveje den implicerede moral.

Samtalen kan vise mig mere, end jeg kan skrive og offentliggøre, for så vidt jeg stadig vil tage mit ansvar overfor det andet menneske alvorligt.

Dette kan, som det vil fremgå nedenfor, forekomme først i den aktuelle interviewsituation, dernæst i perioden med skrivning, og endelig i den periode, hvor resultatet skal offentliggøres eller i det mindste fremlægges for interviewpersonen.

Interviewsituationen

I interviewsituationen forhandler samtalepartnerne om, hvordan tingene er. Interviewpersonen deltager i tolkningen, og så længe de taler sammen, kan han kommentere interviewerenes forståelse af det sagte, og altså også af sig som person. Hvis han ikke er enig i forståelsen, kan han korrigere. Der er her et symmetrisk magtforhold. De to personer er i princippet ligebyrdige, og har i princippet begge magt over forståelsen af det sagte.

Men der kan vise sig et problem, hvis forskeren under samtaleforløbet lang-

somt eller pludseligt bliver klar over, at hun ikke kan få sig selv til at stille de spørgsmål, som hun havde planlagt at stille i forskningsprojektets interesse. De krænker den blufærdighed, som er mellem hende og interviewpersonen, fordi de går for tæt på.

Eller det dukker op, når forskeren ikke kan få sig selv til at handle på den forståelse hun har fået af personen, eller på den fortælling personen giver om sig selv og sit forhold til sin omverden. Det kan være, at hun slet og ret tvivler på personens opfattelse af sig selv og sin omverden.

De handlinger, hun kunne have foretaget sig ville være af forskellig art, også i moralsk henseende.

- 1) Konkret kunne hendes handling måske have været at ignorere den anden persons grænser for på sit projekts vegne at trænge så dybt ind i sagen, som hun kunne.
- 2) Eller den kunne have været at udfordre personens selvforståelse og hans forståelse af sine relationer i verden.
- 3) Eller den kunne have været at påpege skærende inkonsistenser eller modsætninger i personens udsagn.
- 4) Eller den kunne have været med ledende spørgsmål og andre indirekte teknikker at få bekræftet eller afkræftet sin mistanke til fortællingen.

De forskellige (undladte) handlinger er af lidt forskellig karakter, men de rummer dog alle problemer.

Konkret er det sådan, at megen tolkning og forståelse af situationen foregår i situationen (Kvale, 1989). De problemer, der kan være i det at aflevere en fortolkning på stedet består dels i, at en person kan forstå mere om en anden person, end denne person forstår om sig selv, og dels i det forhold, at personen ikke har bedt om forskerens (alternative) forståelse af sig. Det kommer jeg tilbage til.

Skriveproces og offentliggørelse

Det moralske spørgsmål dukker op igen i selve skriveprocessen, og senere i præsentationen af det endelige resultat, det være sig til interviewpersonen selv eller til offentligheden. Hvis forskeren i situationen ikke har konfronteret og løst det problem, som en divergerende forståelse og selvforståelse er, så dukker divergensen op i fortolkningsfasen som et problem om, hvad hun kan skrive om den anden. Og hvis forskeren igen ignorerer problemet, og skriver, hvad hun finder rigtigt ud fra sine forskningsformål, så lander hun sig selv i et problem, når hun kommer til det tidspunkt, hvor interviewpersonen og andre mennesker skal se resultatet. Hun er nu tvunget til at tage ansvar for sin forståelse og tolkning af den samtale hun har haft med den konkrete anden

person. En person som hun har forbundet sig med under interviewet, i og med at hun har lyttet til hans personlige udsagn om den tilværelse, han lever i, og med at hun har modtaget hans fortrolighed.

Hun oplever – og hun har ret – at hun med sin offentliggørelse mere eller mindre monopoliserer forståelsen af det, der i interviewet var en dialog mellem to mennesker, som i fællesskab nåede frem til den endelige betydning (Leahey, 1989). Monopoliseringen behøver ikke nødvendigvis at udgøre et problem, men den gør det i det øjeblik forskerens forståelse af personen ikke er sammenfaldende med personens egenforståelse. Hvad kan hun da forsvare at skrive om et menneske, når hun ikke vil udlevere ham?

Moralske overvejelser

Jeg spurgte tidligere, hvilken ret jeg havde til at gå ind i en persons indre liv, og svaret er, at det *har* jeg ingen ret til. Jeg har *kun* den ret, som jeg fra sekund til sekund *får* fra interviewpersonen. Eller den ret som min, forhåbentlig korrekte, konkrete oplevelse af og respekt for hans grænser giver mig.

Her kan en sammenligning mellem den psykoterapeutiske samtale og det kvalitative forskningsinterview måske være nyttig:

Den metodisk set *fælles* basis mellem det dybtgående *kvalitative interview* og den *psykoterapeutiske samtale* er den fortrolige samtale og kontakten og forbindelsen mellem de to personer.

Men der er også en basal *forskellighed* mellem de to slags samtaler, der stammer fra det formål, som de hver især er rettet imod. Forskelligheden baserer sig på det perspektiv, som er affødt af situationens formål og interesse.

Konkret har vi her at gøre med spørgsmålet om, i *hvis interesse* samtalen er kommet i stand og bliver gennemført.

Klienten kommer til psykoterapeuten, fordi han som sådan ønsker en ændring på sit liv og fordi han ønsker hendes hjælp til dette formål. Situationen kommer i stand på *hans* initiativ, og samtalen er udelukkende i *hans* interesse. Terapeuten skal for sit eget vedkommende ikke have noget ud af samtalen (Fog, 1986). Hun er et redskab, der har som formål at hjælpe ham med at hjælpe sig selv.

Forskeren kommer til interviewpersonen, fordi hun ønsker hans hjælp til *sit* formål. I princippet indgår personen i samtalen kun på grund af forskerens interesse i det, han har at sige. Initiativet til at samtaleforløbet etableres, ligger hos forskeren.

I udgangspunktet kan hans eneste grund til at sige ja til at indgå i interviewet meget vel være generøsitet. Han vil godt gøre forskeren en tjeneste ved at medvirke.

Dette behøver selvfølgelig ikke at udelukke, at personen kan få *sin* interesse i samtalen: Hvis *kontakten* i interviewsituationen er god, bliver personen ofte interesseret i samtalens løb. Han får (i dobbelt forstand) en interesse i at fortælle og i at lytte til sin egen historie om sig selv, ligesom han får en interesse i interviewerens spørgsmål og i hendes reaktioner over for ham. Det sker ikke ellers så ofte i et menneskes liv i vore dage, at han træffer en person, der vil lytte til ham i indtil flere timer, og som er dybt og indgående interesseret i ham og hans syn på verden.

Men denne sidste interesse er et *produkt* af kontakten mellem de to, et *resultat* af selve samtalen. Og *ikke noget*, der er givet på forhånd, og heller ikke noget, der er givet i hverken den implicite eller den eksplicite kontrakt mellem de to (Fog, 1987).

En person, som har accepteret et kvalitativt interview, har derved accepteret at lægge sig selv og sin verden åben til en vis – uspecificeret – grad, men han har *ikke* accepteret, at der bliver sat spørgsmålstejn ved hans selvbillede eller hans historie om sig selv. Han har *ikke* accepteret en invitation til at forandre sig.

I forandring er der ofte involveret smerte og angst, og kun personen selv kan beslutte, om han vil gå ind i dette eller ej – det er ikke, og kan ikke være forskerens afgørelse. *Kun* personen selv kan vælge at ville forandre sig. (se Fog, 1987).

På grund af den åbenhed og tillidsfuldhed, som er i den gode fortrolige samtale, kan interviewpersonen her lettere blive krænket og invaderet. I samtalen er han mindre på vagt og mere ubeskyttet og kan derfor meget lettere blive såret, end han kan i dagligdagen, hvor han normalt er beskyttet af konventioner og de skjulte forsvarsmekanismer, som den fortrolige samtale netop omgår. I dagligdagen kan han vælge, at en samtale skal være en overfladisk snak.

Men fordi interviewet ofte omhandler personlige og eksistentielle temaer (der måske ellers sjældent bringes op til overfladen af personen selv), og fordi interviewet er dybtgående og ofte af stor følelsesmæssig intensitet, er forskerens fristelse til at "gå bag om" eller måske endda til at forsøge at nedbryde den andens forsvar i "sandhedens navn" større. Ikke få interviewere taler om, hvordan de nu skal "få interviewpersonen til at åbne sig". De har en implicit "dåseåbnermodel" som handlegrundlag, en model, hvori et subjekt gør noget med et (genstridigt) objekt.

Forskningsmæssige overvejelser

Fordi det moralske spørgsmål ikke er det eneste, der er involveret, har vi et dilemma:

I en almindelig samtale kan jeg meget vel acceptere historien, som den bliver fortalt – med modsigelser og det hele – hvadenten den nu er af konventionelle grunde, eller det er ud fra en ædruelig erkendelse af, at det ikke er min opgave – uopfordret – at hjælpe mennesker til at få has på deres illusioner. Jeg lytter altså til hans historie uden at kommentere den, og jeg tager i selve samtalen det, der bliver fortalt, for pålydende.

Men i en forskningssammenhæng er det mit mål og min forpligtelse at "komme til bunds" eller "nå frem til kernen" i samtaleindholdet, og hele pointen er netop ikke at tage ting for pålydende, men undersøge, tolke, bekræfte og afkræfte det, jeg finder. Kort sagt, forstå tingene som de er, inde under overfladen, bag ved det, som slører og tilslører.

Jeg har i analysen af netop samtalen en tilgang, som er velegnet til at afsløre og åbenbare sandheder om både selv og omverden. Pointen i et forskningsarbejde er afgjort ikke at reproducere min interviewpersons illusioner og selvbe drag og fremlægge disse som noget sandt.

Dilemma

Som det skulle fremgå, konvergerer de forskningsmæssige hensyn og de hensyn, som jeg skylder den person, som leverer grundmaterialet til forskningen altså ikke nødvendigvis. Dilemmaet er virkeligt nok – og der gives ingen nemme løsninger eller regler, som på forhånd kan fortælle een, hvad der i situationen er det rigtige. Fagforeninger i både Europa og USA har formuleret etiske regler eller forskningsprincipper, som pålægger forskeren at være opmærksom på og tage hånd om de personers velfærd og værdighed, som indgår i et forskningsprojekt. Som etiske principper tjener de som en bred og nødvendig referenceramme for forskerne. Men de abstrakte retningslinier kan kun være en slags baggrund for den enkelte forskers skøn og kan ikke erstatte det.

Der er tale om et dilemma, der – på den ene side – består i det krav om sandfærdighed, som en videnskabelig bestræbelse indebærer.

Og – på den anden side – består i den respekt for den anden persons grænser og integritet, som en moralsk forholden sig kræver.

Netop fordi vi i den fortrolige samtale er i en situation, hvor vi faktisk har magt til at trænge ind bag et andet menneskers grænser, er magt der dels stammer fra selve samtalen natur, og dels fra vores professionelle status og personlige kunnen, skal vi også se kritisk på vores videnskabelige nysgerrighed og på vores ønsker om viden.

Jeg sagde tidligere, at der ikke var indlysende og parate løsninger på det dilemma, jeg har ridset op. Der er ingen regler at følge, og spørgsmålet er så: Hvad gør jeg, når jeg på den ene side gerne vil have godt og vederhæftigt

empirisk materiale, og når jeg på den anden side ønsker at opføre mig anstændigt? Hvordan ved jeg, hvornår jeg skal udfordre og anfægte det sagte, hvornår jeg skal konfrontere personen med de modstridende udtalelser, han kommer med for få minutter siden? Og hvornår jeg tværtimod skal lade modsigelserne være og respektere hvad så personen end fortæller, fordi det er, hvor den person er netop nu, og fordi det ser ud til at være, hvor den person – ud fra min bedste overbevisning – er bedst tjent med at være?

Det første svar er, at jeg må se mig godt for.

Modoverførings-aspekter

Det næste svar er, at hvad jeg skal gøre "afhænger af ....". Hvilken holdning jeg indtager, og hvordan jeg handler afhænger af min oplevelse af den konkrete situation, af de konkrete omstændigheder, af den konkrete person, jeg sidder overfor og af den konkrete kontakt mellem os. Og det lyder jo let og lige til.

Men min evne til at vide intuitivt, til at se og skelne, hvor et andet menneske er psykologisk set, til at tænke klart og handle adækvat kan forstyrres af "støj", og det spørgsmål drejer sig om mulige "modoverførings-aspekter" i det kvalitative interview (se Fog, 1984; Devereux, 1967; Katz, 1963).

Min opfattelse af den anden persons grænser er vital for både hvor dybt og hvor grundigt mit materiale vil blive, og for min evne til at opfatte hans "urørigheds-zone".

Mit eget positive og negative engagement i personen og i temaet mellem os – "det fælles tredje"- kan som støj forstyrre denne opfattelse af den andens grænser. Jeg kan være for bange på hans vegne – fordi jeg er det på egne vegne – og laver så et interview, hvor jeg knap tør spørge ham om noget. Det bliver et interview, der bevæger sig på overfladen.

Eller jeg kan være så entusiastisk og ivrig med hensyn til mit projekt eller min karriere, at jeg bliver blind for, hvad jeg gør ved ham i form af at gå for langt ned under overfladen. Det blir et interview, hvori jeg overtræder hans grænser, og dvs. krænker en elementær mellemmenneskelig moral.

Det er vigtigt, at jeg som interviewer kan fornemme mine egne grænser og mine egne investeringer, således at jeg ikke projicerer min egen frygt over på ham (Fog, 1984).

Eller – lader ham blive offer for min lidenskab og entusiasme, idet jeg ser ham som usårlig, fordi jeg har brug for, at han er usårlig, således at jeg ikke behøver at tage hensyn til sårbarheden i mit projekt.

Kvale mener, at mange forskningsprojekter synes at lide under en mangel på forberedelse, både teoretisk og hvad angår de generelle spørgsmål, der ligger i et forskningsprojekt, og han anbefaler forskere at forberede interviewet mere

omhyggeligt, før de går ud og foretager det. Og det er bestemt både nødvendigt og af stor hjælp at forberede interviewet ved at "tænke på forhånd", som Kvale anbefaler (Kvale, 1989, p. 9).

Til denne anbefaling vil jeg føje en grundig selvansøgelse. Dette indebærer en grundig undersøgelse af mine egne måder at forbinde mig følelsesmæssigt til de temaer og spørgsmål, der skal inddrages i interviewsituationen, til de grupper af individer, der skal interviewes, og til mine egne forudfattede meninger og mest yndede fordomme. Med andre ord, jeg anbefaler forskeren at "føle på forhånd".

Formålet med dette er at bringe de uerkendte følelser, som slører blikket og forvrænger synet frem i lyset. Følelserne kan være rationelle eller irrationelle, men de må bringes til overfladen i stedet for at få lov at fungere implicit og i det skjulte.

Konkret kan "føle på forhånd" formålet tilgodeses ved at forskeren skriver – ustruktureret og frit associerende – om det pågældende tema. Eller ved at hun lader sig selv blive interviewet af en kollega.

For at kunne indløse den konkrete moral, må jeg nemlig kunne gøre mig i stand til at se den anden person som en person, der er ligesom mig. Og endvidere og ligeså vigtigt, må jeg være i stand til at se og skønne, hvilke behov den anden har, uafhængigt af de behov, som jeg måtte have for ham eller på hans vegne. Jeg skal kunne se hans subjektivitet, og jeg skal kunne se den objektivt, som den er (Katz, 1963; Rasmussen, 1989).

Omsorg

Primært hviler moral på, eller rettere i det mellemmenneskelige forhold, i forbundetheden og adskiltheden mellem de to mennesker (Sartre, 1986 (1947-48); Katzenelson, 1985; Løgstrup, 1978; Fog, 1985).

Vi er udviklet af og lever i en menneskelig og mellemmenneskelig kontekst, og det er dette samliv, der former og skaber vores moral. Med omsorg, pasning og empatisk formåen som en basal og oprindelig erfaring.

Hvis vi som helt små ikke modtager et minimum af omsorg, både fysisk og psykisk, vil vi ikke kunne overleve. Vi må have dette minimum af også psykologisk omsorg til at fortælle os, at vi er født ind i en sammenhæng af fællesskab og solidaritet. Hvis spædbarnet ikke modtager dette, og hvis ingen betyder ham, at de holder af ham og at hans forbliven i live gør en forskel for dem, er der alvorlig risiko for, at han enten dør eller at hans følelsesmæssige liv vil visne. Han vil få svært ved at se og forstå andre mennesker, svært ved at forstå dem uafhængigt af egne behov og af egen frygtsonhed, og svært ved både at føle for dem og med dem (Katzenelson, 1985).

Han vil derfor få svært ved at føle ansvarlighed over for dem som de medmennesker, de er. Han er ligeglad med dem, og ligeglad med hvordan hans handlinger påvirker dem, eller med hvad der sker dem. I en meget basal forstand ved han ikke, hvad ansvarlighed betyder.

De fleste af os har imidlertid modtaget et minimum af omsorg og har en primær og oprindelig erfaring med, hvordan man forholder sig empatisk overfor et andet menneske, hvordan man opfatter ham i eet med, hvordan han er, hvordan man drager omsorg for hans oplevede behov, og hvordan man undgår at volde ham unødigt smerte. Vi ved, hvordan vi kan handle til hans bedste. Vi har erfaringen, fordi vi har været udsat for dette i vores første forhold (Katz, 1963; Stern, 1991(1985)).

På en meget basal måde kender vi til moral, og dette kendskab er det, vi skal gøre brug af, også i forskningsmæssig sammenhæng.

Skønt dette kan virke selvindlysende, er det nok nødvendigt at gøre opmærksom på det. Jeg har ofte, i forbindelse med supervision af studenterprojekter eller af unge forskere, mødt den umiddelbare og ugenomtænkte holdning, at etiske overvejelser i en forskningssammenhæng må være noget specielt, og endda at forskeren i embeds medfør og sandhedens navn har dispensation fra gængs ansvarlighed og endda fra den almindelige anstændighed, som han ellers selv ville give og fordre i sin egen dagligdag.

Konkret moral

Den konkrete moral er indlejret i forholdet mellem mennesker. I denne forskningssammenhæng betyder det, at den ligger lige midt imellem interviewer og interviewperson som et mellemmenneskeligt anliggende, som vi ikke kan unddrage os. Vi kan ikke vælge, om det er tilfældet eller ej, men vi kan selvfølgelig ignorere, at det forholder sig sådan (Løgstrup, 1978).

Moralen er på helt elementær vis spundet ind i forholdet mellem de involverede personer, og den kan ikke bortvælges, for så vidt man ønsker stadig at være et moralsk ansvarligt menneske. Den er ikke genstand for et frit valg og ikke tilfældig i den forstand, at det kan være et spørgsmål om smag og behag, hvad forskeren vælger at gøre (Fink, 1986). Man kan ikke vælge frit mellem f.eks. enten at trænge bag om et individs forsvarsværker ved at pege på uoverensstemmelser og modsigelser i hans historie, eller på den anden side lade ham og hans historie være i fred, såfremt man skønner at det ikke er godt for ham. Har man set, at det ikke er godt for ham, er man moralsk forpligtet på den indsigt.

Det vil sige, man kan altså ikke vælge at prioritere forskningen højest, og håbe på at en henvisning til forskningens vigtighed kan retfærdiggøre et valg,

hvor interviewpersonen bliver skadet. Man kan ikke vælge at lukke øjnene for, hvad man som interviewer gør ved den person, man samtaler med.

Hvordan kan jeg så *vide*, hvad jeg skal gøre?

Det ved jeg ikke, og det ved jeg aldrig, før jeg er midt i samtalen og har kontakt med min interviewperson. *Det kommer an på* så meget, som sagt – på kontakten mellem os, på min konkrete oplevelse af hans grænser, på min vurdering af hans skrøbelighed og robusthed, af hans aktuelle livsomstændigheder, af hans ressourcer, kort sagt på situationen som helhed. Det kommer an på alle de konkrete omstændigheder, som jeg først kender til, når jeg sidder sammen med personen.

Handlegrundlaget er konkret og bundet til omstændighederne i samtalen, til det jeg ser, hvis ellers jeg ikke lukker øjnene for det. Og risikoen for at tage fejl er lige så konkret – på trods af opmærksomhed og sensitivitet overfor de problemer, der kan være, kan vi *alligevel* være blinde for vore egne handlinger og det andet menneskes grænser. Vi kan tage fejl, og det er de (højest menneskelige) betingelser, vi arbejder under.

Jeg kan vælge mellem at være et anstændigt menneske eller ej, og det er sådan set hele pointen. Det er så grundlæggende, enkelt og vanskeligt som så.

Dette valg er der altid, i mit dagligliv så vel som i mit arbejdsliv. At være forsker giver mig *ingen rettigheder*, som jeg ikke ville have i en almindelig kontakt med andre mennesker, og henvisning til mit projekts vigtighed kan ikke retfærdiggøre små eller store overgreb.

Tværtimod må jeg overveje det magtproblem, der ligger skjult i den *professionelle* relation og overveje mit ansvar med dette in mente. Det er meget ofte forskeren, som har magten. Dels har hun sin professionelle status og dels har hun med sin uddannelse ordet i sin magt. Hun har magt, og derfor skal hun se sig godt for og være klar over, hvor hun træder.

At møde et andet menneske er at placere sig selv i en relation. Og en relation – hvad enten der er tale om en dagligs dags- eller en forskningsrelation – er altid og med nødvendighed gennemsyret af spørgsmål om magt, af spørgsmål om hvad der er rigtigt og forkert, af spørgsmål om, hvorvidt man handler til skade eller gavn for det andet menneske. Kort sagt, af konkrete moralske problemstillinger.

Afslutning

De dilemmaer, vi møder, er konkrete – som alle moralske dilemmaer er det, *når* vi møder dem. Vi er nødt til at forholde os konkret og personligt til de problemer, vi kommer ud for:

Jeg møder den anden, og hvad gør vi med og mod hinanden i dette møde?

Det er *dét* spørgsmål, vi kan stille, hvadenten vi mødes i et venskabsforhold eller i et kærlighedsforhold eller vi, som her beskrevet, mødes i forskningsøjemed.

Det er, hvad det hele drejer sig om, og det indebærer da også, at det kan være ligeså svært i en forskningssammenhæng som i et hvilken som helst andet menneskeligt møde, at gennemskue hvad anstændighed og ansvarlighed er i en given konkret sag. Men det er så engang det vilkår vi har både at leve og arbejde under, og som sådan må vi acceptere det.

LITTERATUR

- Devereux, G. (1967) *From anxiety to method in the behavioral sciences*. The Hague-Paris: Mouton & Co.
- Fink, H. (1986) Moral og moralisme. *Philosophia*, 14, 3-4, 16-24.
- Fog, J. (1979) *Kvindelige industriarbejderes dagligliv. Belyst ved interview*. Lavindkomstkommissionens Sekretariat.
- Fog, J. (1982) Om metode, sandhed og solidaritet. In: H. Holter & R. Kalleberg (Eds.) *Kvalitative metoder i samfunnsforskning*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Fog, J. (1984) Factors associated with the knowledge-getting process. *Tidsskrift for Nordisk Förening för Pedagogisk Forskning*, 3/4, 26-36.
- Fog, J. (1986) Adskilt i forbundethed. Om det psykoterapeutiske forholds gensidighed og handlingens ensidighed. *Psyke & Logos*, 1, 86-108.
- Fog, J. (1987) Om forskningsinterview og terapeutisk samtale. *Psykologisk Skriftserie Aarhus*, 12, 1.
- Gadamer, H.-G. (1975 (1960)) *Truth and Method*. New York: The Seabury Press.
- Giorgi, A. (1975) An application of phenomenological method in psychology. In: A. Giorgi, C. Fischer & E. Murray (eds.) *Duquesne studies in phenomenological psychology*, II. Pittsburgh: Duquesne University, p. 82-103.
- Katz, R.L. (1963) *Empathy. Its nature and uses*. London: The Free Press of Glencore, Collier-Macmillan.
- Katzenelson, B. (1985) Moralens inderside. *Psyke og Logos*, 6, 2.
- Kvale, S. (1989) The Primacy of the interview. In: *Methods*. Saybrook: Spring.
- Løgstrup, K.E. (1978) Skabelse og tilintetgørelse. *Metafysik IV*. København: Gyldendal.
- Løgstrup, K.E. (1983) *System og symbol*. København: Gyldendal.
- Leahey, J. (1989) The co-institution of knowledge issued from qualitative research interviews. *Paper presented at the Eight International Human Science Research Conference*. Århus.
- Rasmussen, H. Østergaard (1989) *Aspekter til en erkendelsesmæssig bestemmelse af moral*. Psykologisk Institut, Aarhus Universitet (stencil).
- Sartre, J.-P. (1986 (1983, 1947-48)) *Etik*. København: Rhodos.
- Stern, D.N. (1991 (1985)) *Barnets interpersonelle univers. Et psykoanalytisk og udviklingspsykologisk perspektiv*. København: Hans Reitzels Forlag.